

COMPETITIVENESS OF VOJVODINA'S ECONOMY

KONKURENTNOST PRIVREDE VOJVODINE

Valentina Ivanić

Direktor Centra za strateško ekonomska istraživanja "Vojvodina-CESS"

Address: Mite Ružića 2, 21000 Novi Sad

Phone: +381 (021) 528-755

E-mail: v.ivanic@vojvodina-cess.org

Dr. Blagoje Paunović, redovni profesor

Ekonomski fakultet u Beogradu

Address: Kamenička 6, 11000 Beograd

Phone: +381 (011) 302-1111

E-mail: paunovic@ekof.bg.ac.rs

COMPETITIVENESS OF VOJVODINA'S ECONOMY

KONKURENTNOST PRIVREDE VOJVODINE

Keywords: regional competitiveness, micro-competitiveness, foreign trade, drivers of competitiveness, field research

Abstract

The objective of the paper is to point to comparative advantages of Vojvodina, to point to insufficiently used potentials and to determine the resources and instruments of economic policy that could affect the increase of competitiveness of economy of Vojvodina.

The resources and instruments of economic policy for more adequate reacting of the authorities at the provincial level are analysed in the context of a new model of development of Serbia that represents the reply to the global financial crisis, in the context of changed legal framework when it comes to Vojvodina and increased possibilities of influencing economic development of the region and in the light of the association process of Serbia into the European Union, where Vojvodina as the border region enjoys the possibilities of use of cross-border co-operation as an instrument of economic development and instrument of an open system management.

The objective of the paper was to enlighten the role of the existing instruments of economic policy of Vojvodina (Integrated Regional Development Programme of the AP Vojvodina) in strengthening of regional competitiveness and suggest the ways in which they can be adapted in line with requirements of the following stage of economic development of the region.

The paper analyses the main findings and recommendations of the „Study of Competitiveness of Vojvodina“ that CESS published in 2010 in the field of foreign trade. In addition, it presents the most significant results of the field research of factors of competitiveness that CESS conducted by the end of 2009.

The paper analyses the dynamics and structure of foreign trade of Vojvodina in the period from 1990 to 2008. The main characteristics of foreign trade exchange of Vojvodina include continuous deficit, which shows the tendency of increase in line with the growth of foreign trade, and unfavourable structure of export that is dominated by agricultural and other products of a low processing rate. In addition, the paper also analyses the results of measurements of the revealed comparative advantage in foreign trade exchange of Vojvodina at the level of overall economy of Vojvodina and groups of products. The analysis of the revealed comparative advantage shows that economy of Vojvodina as a whole has no comparative advantages, which is the consequence of deficit that Vojvodina has in commodity exchange with foreign countries. The analysis of the revealed comparative advantage for a new group of products showed that the largest number of groups of competitive products belonged to the sectors of primary production, i.e. those of a low processing rate. The analysis of the extent of concentration and specialisation of export and import of Vojvodina showed that Vojvodina had no competitive, internationally recognised products at the world market.

The field research that CESS conducted on the sample of 301 companies showed the attitudes of entrepreneurs on business climate, non-price competitiveness factors, main competitive advantages of Vojvodina as a region, industries they were involved in and their companies, and relevant markets for Vojvodina. In addition to that, the paper also analyses the expectations of entrepreneurs related to membership in the EU and WTO, direct foreign investments as well as investment expectations of entrepreneurs.

In the end of the paper, the recommendations for policy of enhancing of competitiveness in Vojvodina have been summarised.

Ključne reči: konkurentnost regiona, mikrokonkurentnost, spoljna trgovina, faktori konkurentnosti, terensko istraživanje

Sažetak članka

Cilj članka je da se predstavi komparativne prednosti Vojvodine, da se ukaže na nedovoljno iskorišćene mogućnosti i da definiše sredstva, instrumente i privredne politike koji bi mogli da utiču na povećanje konkurentnosti privrede Vojvodine.

Sredstva i instrumenti privredne politike za adekvatnije reagovanje vlasti na pokrajinskom nivou su posmatrana u kontekstu novog modela razvoja Srbije koji predstavlja odgovor na globalnu finansijsku krizu, u kontekstu promenjenog pravnog okvira kada je Vojvodina u pitanju i povećanih mogućnosti uticanja na

ekonomski razvoj regiona i u svetlu procesa pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, gde Vojvodina kao rubni region uživa mogućnosti korišćenja prekogranične saradnje kao instrumenta ekonomskog razvoja i kao instrumenta upravljanja otvorenim sistemom.

Cilj članka je da osvetli ulogu postojećih instrumenata privredne politike Vojvodine (Program privrednog razvoja AP Vojvodine) u jačanju regionalne konkurentnosti i sugeriše načine na koji oni mogu biti adaptirani prema zahtevima naredne faze ekonomskog razvoja regiona.

U radu su razmotreni i osnovni nalazi i preporuke studije „Konkurentnost privrede Vojvodine” koju je Vojvodina CESS objavio 2010. godine u oblasti spoljne trgovine, a pored toga su izloženi i najvažniji rezultati terenskog istraživanja faktora konkurentnosti koje je CESS izvršio krajem 2009. godine.

U radu je analizirana dinamika i struktura spoljnotrgovinske razmene Vojvodine u periodu 1990-2008. godine. Osnovne karakteristike spoljnotrgovinske razmene Vojvodine su kontinuirani deficit, koji pokazuje tendenciju povećanja sa rastom spoljnotrgovinske razmene, i nepovoljna struktura izvoza u kome dominiraju poljoprivredni i drugi proizvodi niskog stepena prerade. Pored toga, u radu su analizirani rezultati merenja otkrivene komparativne prednosti u spoljnotrgovinskoj razmeni Vojvodine sa inostranstvom, na nivou celokupne privred Vojvodine i grupa proizvoda. Analiza otkrivene komparativne prednosti pokazuje da privreda Vojvodine kao celina nema komparativne prednosti, što je posledica deficita koji Vojvodina ima u robnoj razmeni sa inostranstvom, dok je analiza otkrivene komparativne prednosti na novu grupu proizvoda pokazala da najveći broj grupa konkurentnih proizvoda pripadaju sektorima primarne proizvodnje, niskog stepena prerade. Analiza stepena koncentracije i specijalizacije izvoza i uvoza Vojvodine pokazala je da Vojvodina nema konkurentne, međunarodno prepoznatljive proizvode na svetskom tržištu.

Terensko istraživanje koje je CESS izvršio na uzorku od 301 preduzeća, pokazalo je stavove poslovnih ljudi o: poslovnoj klimi, necenovnim faktorima konkurentnosti, glavnim konkurentskim prednostima Vojvodine kao regiona, grane u kojoj posluju i njihovih preduzeća, relevantnim tržištima za Vojvodinu. Pored toga u radu su razmotrena očekivanja privrednika vezana za članstvo u EU i WTO, o direktnim stranim ulaganjima kao i investiciona očekivanja privrednika.

Na kraju rada sumirane su preporuke za vođenje politike jačanja konkurentnosti u Vojvodini.

POJAM I MERENJE KONKURENTNOSTI

Pojam međunarodne konkurentnosti je relativno nov i privlači pažnju istraživača od 1980-tih ukazujući više na značaj relativnih nego apsolutnih performansi zemlje čija se konkurentnost posmatra ili meri. Specijalizovane međunarodne institucije koje mere globalnu konkurentnost čine to tako što na osnovu međunarodno uporedive metrike određuju koliko je neka zemlja konkurentnija (ili nekonkurentnija) u odnosu na druge zemlje u uzorku.

Pojam konkurentnost vezuje se kako za biznis, tako i za nacionalne ekonomije, ali i za gradove i, u poslednje vreme, sve više za regione.

U zavisnosti od institucije koja meri konkurentnost postoje i različite definicije konkurentnosti. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) konkurentnost definiše kao „stepen u kome zemlja u uslovima otvorenog tržišta, proizvodi robu i usluge koje zadovoljavaju test međunarodne konkurencije, a da pri tom istovremeno održavaju i povećavaju domaći realnih dohodak“ (OECD, 1992, str. 237).

Ovako definisan pojam nacionalne konkurentnosti ukazuje na neophodnost da zemlja zaposli resurse u skladu sa međunarodnom specijalizacijom i trgovinom i tako da to rezultira rastom bruto domaćeg proizvoda i životnog standarda njenih stanovnika.

Budući da se Srbija nalazi u uzorku zemalja čiju nacionalnu konkurentnost meri Svetski ekonomski forum (WEF) interesantno je observirati i definiciju konkurentnosti po WEF-u: „set institucija, politika i faktora koji determinišu nivo produktivnosti jedne zemlje“ (WEF, 2010, str. 4).

Utemeljena na konceptu Majkla Portera, definicija konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma sugerise da nacionalna konkurentnost zavisi od mikrokonkurentnosti tj. od produktivnosti preduzeća. Porter kaže da pravo pitanje koje treba postaviti kada se razgovara o konkurentnosti nije pitanje konkurentnosti zemlje ili regiona (makrokonkurentnosti) već pitanje mikrokonkurentnosti tj. poslovne konkurentnosti i konkurentnost preduzeća.

Institut za razvoj menadžmenta (Institute for Management Development –IMD) posmatra kako konkurentnost nacionalnih privreda, tako i konkurentnost njihovih delova (regiona ili pokrajina) ali samo na uzorku razvijenih zemalja. Zemlje Zapadnog Balkana, pa tako i Srbija nisu uključene u uzorak, zbog nepostojanja regionalnih računa.

O oskudnosti podataka na regionalom nivou u Srbiji govori i činjenica da još uvek zvanična statistika ne izračunava bruto domaći proizvod na nivou Vojvodine, iako je prema Izmenjenom i dopunjenom nacionalnom planu za integraciju Republike Srbije u Evrpsku

Uniju u delu koji se odnosi na prioritete iz oblasti Statistike ta obaveza definisana kao jedan od prioriteta za 2010. godinu u formi „obračuna bruto domaćeg proizvoda na regionalnom nivou“.

Konkurentnost gradova procenjuje Svetska banka u svojoj studiji Uslovi poslovanja (Doing Business) koja se objavljuje svake godine i meri procedure koje su vezane za poslovanje preduzeća u tim gradovima. U 2008. godini urađena je studija koja posmatra uslove poslovanja u Jugoistočnoj Evropi, gde su se gradovi Srbije našli na sredini liste izabranih gradova po lakoći poslovanja preduzeća u navednoj grupi gradova.

Kako konkurentnost određuje set institucija, politika i faktora koji determinišu produktivnost, važno je napomenuti da na predvidljivost politika podrške preduzećima u Srbiji i Vojvodini utiče i proces pridruživanja Evropskoj uniji. Konkurentnost preduzeća ili poslovna konkurentnosti je funkcija kvaliteta ambijenta u kojima posluju i adekvatnih institucija.

Razvoj institucija funkcionalne tržišne ekonomije pre ulaska na tržište Evropske unije i ekonomije sposobne da izdrži pritisak konkurencije nakon ulaska na tržište Evropske unije, za Srbiju kao zemlju koja ima status potencijalnog kandidata je sadržan u kriterijumima iz Kopenhagena. Članstvo u Evropskoj uniji nikako nije cilj sam po sebi, već instrument koji ukoliko je kombinovan sa adekvatnim nacionalnim i regionalnom politikama unapređenja konkurentnosti preduzeća može da Srbiju učini spremnom da maksimizira pozitivne efekte članstva. Kontekst u okviru koga se posmatra konkurentnost privrede Vojvodine definiše proces evropskih integracija Srbije na način koji dozvoljava mogućnost učestvovanja u mnogim programima prekogranične saradnje sa nizom aktivnosti usmerenih na uklanjanje prekograničnih barijera.

Konkurentnost regiona treba sagledavati i meriti u svetlu raspoloživih instrumenata regionalne politike koja nema mogućnost da koristi makroekonomske politike (fiskalnu i monetarnu), ali ima prednosti u smislu mogućnosti upravljanja otvorenim sistemom i u smislu instrumenata poslovne konkurentnosti ili mikrokonkurentnosti.

Statički i dinamički koncept konkurentnosti

Faktori konkurentnosti zavise od strukture privrede jedne države i od strukture njenog izvoza. Manje razvijene privrede obično izvoze proizvode sa malom dodatnom vrednošću što govori o tome da svoju poziciju na svetskom tržištu temelje na cenovnim faktorima konkurentnosti.

“Tamo gde su faktori mobilni i gde se premeštaju putem globalnih strategija, efikasnost i efektivnost sa kojima se ti isti faktori mogu koristiti postaju više nego centralno pitanje” (Porter, 1999, str 21.). Umesto prostog korišćenja faktora proizvodnje sa kojima neka zemlja raspolaže, u vreme globalizovane ekonomije, od suštinske važnosti je kako preduzeća i države unapređuju kvalitet faktora proizvodnje, kako unapređuju produktivnost kojim ih koriste i kako kreiraju nove faktore proizvodnje.

Klasični pristup shvatanja konkurentnosti imao je u svojoj suštini statički pristup fokusirajući se samo na troškovnu efikasnost. U statičkom načinu viđenja konkurentnosti, faktori proizvodnje (rad, kapital, tehnologija) jedne nacije su fiksni, dok dinamički koncept, umesto da se bavi načinima kako maksimizirati rezultate unutar prepreka i ograničnih resursa koji su fiksni, afirmiše kulturu inovativnosti kao način da se stekne konkurentska prednost kao posledica sposobnosti da se menjaju uslovi koji generišu prepreke.

Josef Šumpeter je pre mnogo decenija zapazio da nema “ekvilibrijuma” u konkurentnosti. Konkurentnost je po njemu “konstantno promenljivo okruženje u kome se javljaju novi proizvodi, novi načini marketinga, novi proizvodni procesi i nova tržišta.” (Porter, 1999, str. 20).

Komparativna prednost koja počiva na troškovima faktora proizvodnje ne može da predstavlja okosnicu strategije razvoja neke ekonomije na dug rok, budući da je ovakva vrsta prednosti ugrožena mogućnošću pojavljivanja na svetskom tržištu zemalja sa još nižim troškovima faktora proizvodnje ili spremnošću vlada da subvencioniraju ovakve strategije razvoja.

Srbija se nalazi pred problemom razrešavanja ”zamke srednjeg dohotka” i fazom tranzicije ka zemlji sa visokim dohotkom, koja bi svoju konkurentnost trebalo da temelji na izvozu proizvoda sa visokom dodatom vrednošću.

Srbija se prema nalazima Izveštaja globalne konkurentnosti za 2010-2011. godinu nalazi na 96. mestu od ukupno pomsmatrane 133 zemlje, u fazi koja se opisuje kao faza razvoja vođena efikasnošću. Za fazu razvoja vođenu efikasnošću ključni faktori konkurentnosti su više obrazovanje i trening, efikasnost tržišta svih faktora proizvodnje (roba, rada i kapitala), tehnološka receptivnost i veličina tržišta.

Izazov za Srbiju predstavlja ulazak u fazu ekonomskog razvoja vođenu inovativnošću, budući da se ona nalazi u grupi zemalja koje su u “zamci srednjeg dohotka” (između zemalja koje konkurišu sa niskim nadnicama i zemalja sa visokom dohotcima koje konkurišu visokotehnološkim proizvodima). Tranzicija ka zemlji sa visokom dohotkom svakako da zahteva drugačiju razvojnu strategiju za razliku od strategije primerene fazi

vođenoj efikasnošću. Fazu ekonomskog razvoja vođenu inovativnošću određuju politike vlada usmerene na podršku kulturi inovativnosti i jačanju sofisticirane poslovne infrastrukture koja afirmiše primenjena i aplikativna moderno orijentisana istraživanja za potrebe privrede.

Rešenje za osnaživanje konkurentnosti zemalja koje su računale na cenovnu konkurentnost jeste u kretanju kroz lanac vrednosti kroz diferencijaciju, povećanje aplikativne konkurentnosti (visok obuhvat višim obrazovanjem i obukom zaposlenih u firmi, visok stepen investiranja u opremu i visok kvalitet upravljanja kako društvom tako i ekonomijom).

KONKURENTNOST PRIVREDE VOJVODINE

Makroekonomski razvojni okvir i instrumenti uticanja

Makroekonomski okvir je isti za Srbiju kao i za Vojvodinu i najvažniji instrumenti koji utiču na konkurentnost kako Srbije tako i Vojvodine nalaze se na republičkom nivou. Karakteristike privredne politike i privrednog sistema Srbije, kao i njihove promene, proizvode posledice i po privredu Vojvodine. Makroekonomske politike (fiskalna i monetarna) koje su u nadležnosti republičkog nivoa određuju makrokonkurentnost, ali Vojvodini ostaje u nadležnosti veliki broj mera kojima je moguće uticati na kvalitet poslovnog ambijenta, unaprediti produktivnost preduzeća i preduzetnika na teritoriji Vojvodine i na taj način jačati konkurentnost privrednih subjekata (mikrokonkurentnost).

Razvojni okvir Srbije u poslednje dve godine (2008-2010. godine) odredila je svetska finansijska kriza, koja je aktivirala neke od fundamentalnih neravnoteža, akumuliranih u dužem vremenskom periodu. Privreda Srbije se odlikuje visokim rastom deficita na tekućem računu i kontinuiranim rastom spoljnog duga, što u uslovima svetske finansijske krize znači potrebu pronalaženja novog modela razvoja, umesto modela razvoja koji je počivao na oslanjanju na finansije iz inostranstva.

Razvojni model Srbije, utemeljen na oslanjanju na finansije iz inostranstva, nije održiv i usled toga je “potrebno veće oslanjanje na domaću štednju i povećanje ulaganja u razvojne projekte, pre svega u infrastrukturu i povećanje kvalifikovanosti radne snage. Da bi se to postiglo, potreban je brži rast proizvodnje razmenljivih dobara i temeljna reforma javnog sektora kako bi se povećala ukupna produktivnost i konkurentnost privrede.” (Konkurentnost privrede Vojvodine, 2010., str. 268).

Svetska ekonomska kriza je u velikoj meri uticala na to da se makroekonomske mere okrenu ka povećanju izvoza i investicija kao osnovnih motora razvoja. Kada je u pitanju Vojvodina, usvajanje novog Statuta AP Vojvodine ukazuje na povećane mogućnosti uticanja na

ekonomski razvoj regiona. Povećane mogućnosti nagoveštava i Zakon o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine, ali i Zakon o regionalnom razvoju Srbije.

Pravni odnosi u privredi Vojvodine regulisani su u najvećoj meri na isti način kao i pravni odnosi u Republici Srbiji, međutim AP Vojvodina ima izvršnu vlast koja utiče na primenu prava i na taj način i na konkurentnost Vojvodine kao regiona. Sadržaj izvora prava je samo preduslov konkurentnosti, budući da samo njihovo postojanje ne garantuje i primenu, dok je sama primena propisa jedan od faktora dugoročne konkurentnosti. Za konkurentnost Vojvodine pored Statuta značajni su i Zakon o utvrđivanju nadležnosti autonomne pokrajine, Zakon o regionalnom razvoju ali i Program privrednog razvoja AP Vojvodine 2004-2007.

Novim Zakonom o utvrđivanju nadležnosti na AP Vojvodinu su po prvi put prenete nadležnosti u oblasti regionalnog razvoja. Vojvodina je dobila mogućnosti da u skladu sa Zakonom “uređuje razvojno planiranje u skladu sa ekonomskom politikom i strategijom razvoja Srbije, prati sprovođenje programa mera i aktivnosti za regionalni razvoj” (Zakon o utvrđivanju nadležnosti autonomne pokrajine, član 10.).

Prema Statutu, Vojvodina je odgovorna za održivi razvoj Vojvodine kao celine i uravnoteženi razvoj celog regiona. Pokrajina je proširivanjem nadležnosti dobila i mogućnost da donosi strateške dokumente u vezi sa regionalnim razvojem ali i ovlašćenje prema Statutu, koje nije izričito predviđeno Zakonom o utvrđivanju nadležnosti, da osniva organizacije koje se bave uspostavljanjem ravnomernog regionalnog razvoja. Proširivanje nadležnosti Pokrajine u pravcu instrumenata za planiranje, uređenje i sprovođenje ravnomernog regionalnog razvoja, kao i mogućnosti da se prati i vrednuje politika regionalnog razvoja, Vojvodina je dobila značajan set instrumenata koji ukoliko se adekvatno primene mogu u značajnoj meri da unaprede konkurentnost regiona na dug rok.

U ekonomskoj teoriji se govori o različitim instrumentima koji podstiču konkurentnost kako na regionalnom tako i na lokalnom nivou za svaku od faza ekonomskog razvoja u kojoj se neka zemlja ili region nalazi. Za regionalnu vladu je od značaja da identifikuje fazu razvoja u kojoj se nalazi u smislu instrumenata i politika koji su joj primereni, ali i da vodi računa o instrumentima i politikama koje je potrebno da koristi kako bi upravljala prelaskom u narednu fazu ekonomskog razvoja.

Program privrednog razvoja Vojvodine

Svaka faza ekonomskog razvoja opredeljuje različite politike i instrumente. Strategije regionalnog i lokalnog ekonomskog razvoja se uglavnom struktuiraju oko sheme koja se

odnosi na razvoj ekonomskog hardvera, softvera i orgvera (Pike, A., Pose, A. R. and Tomaney, J., 2006, str. 16). Izgradnja čvrste infrastrukture ili hardvera elemenat je tradicionalnih razvojnih politika, dok izgradnja soft infrastrukture (poslovne infrastrukture u vidu inkubatora, klastera i sl.) pripada politikama ponude (supply policies) koje imaju za cilj da u vreme globalizovane ekonomije region učine što atraktivnijim za sve mobilnije faktore proizvodnje (rad, kapital, tehnologije i sl.). Softver faza je faza renesanse strateškog planiranja i, posmatrajući instrumente koje koristi Vlada Vojvodine, evidentno je da se radi o softver fazi. Program privrednog razvoja, usvojen 2004. godine od strane Skupštine Vojvodine, predstavljao je prvi multisektorski srednjoročni razvojni plan u Srbiji u vreme kada je donet i struktuiran je oko izgradnje ekonomskog softvera.

Softver faza afirmiše potencijale za endogeni razvoj i politike na strani ponude. Preduzetništvo i razvoj malih i srednjih preduzeća su glavni instrumenti softver faze. Mala i srednja preduzeća su zbog insuficijentnosti tržišta izložena problemima u svakoj fazi svog razvoja, od samog nastanka pa do faze u kojoj se očekuje da internacionalizuju svoje poslovanje. Vlada Vojvodine svojim politikama i Programom privrednog razvoja (PPR) nastoji da unapredi konkurentnost preduzeća koja posluju na teritoriji Vojvodine. Budući da se mala i srednja preduzeća susreću sa četiri vrste troškova (Harvie, C., Viet, C. L. and Sanidas, E., 2008, str. 114), PPR nastoji da preko svih 14 mera¹ otkloni mogući negativni uticaj kojem mala i srednja preduzeća u Vojvodini mogu da budu izložena ne samo prilikom osnivanja, već i tokom svog razvoja.

Barijere znanja otklanjaju mere PPR kao što su CESS, APF i BPF; strateške troškove: VIP, IQS i BBI; kinetičke troškove: E-Vojvodina i BFP, a transakcione troškove: BBI, VIP i BSC. Regionalna vlada preko mera PPR-a otklanja probleme u poslovanju preduzeća u Vojvodini koji nastaju kao posledica "grešaka tržišta". Naime, studije prognostičkog karaktera koje za Vladu Vojvodine priprema CESS (Studija konkurentnosti, Strategija izvoza, Makroekonomski model) olakšavaju menadžmentu preduzeća i preduzetnicima

¹ ASC - Komasacija poljoprivrednog zemljišta, EEP - Program energetske efikasnost, WSP - Pilot projekat vodosnabdevanja, NTD - Projekat razvoja nautičkog turizma, IQS - Integrisana kvalifikaciona shema, BSC - Shema poslovne standardizacije, APF - Fond za promociju izvoza poljoprivrednih proizvoda, BPF - Fond za podršku promociji izvoza, LSC - Šema subvencionisanja troškova rada, E - Vojvodina, BNT - Podrška transferu tehnologija, BBI - Fond za izgradnju poslovnih inkubatora, VIP - Fond za promociju investicija, CESS - Centar za strateško ekonomska istraživanja.

donošenje investicionih odluka, dok s druge strane, Vladi Vojvodine putem Biznis barometra obezbeđuju informacije za prilagođavanje politike podrške preduzećima u Vojvodini.

Budući da su mala i srednja preduzeća lokalnog karaktera, potrebno je primeniti i adekvatne politike podrške sektoru malih i srednjih preduzeća ukoliko se želi internacionalizirati njihovo poslovanje. Jedna od intervencija Vlade Vojvodine je sufinansiranje njihovih kinetičkih troškova (troškova odlaska na sajmove, troškova telekomunikacione infrastrukture troškove uspostavljanja stranih distribucionih mreža). Mere PPR koje utiču na snižavanje kinetičkih troškova su E-Vojvodina, Fond za promociju poljoprivrednih proizvoda i Fond za promociju stranih investicija. Na kraju, ali ne manje važni, jesu transakcioni troškovi (prevođenje, računovodstvo, advokatske usluge) i jedna od mera koja u velikoj meri oslobađa preduzeća ove vrste troškova u fazi osnivanja i u ranim fazama rasta jesu biznis inkubatori.

Kako softver faza podrazumeva sposobnost regiona da planira i na taj način artikuliše svoje dugoročne razvojne potrebe, tako orgver faza podrazumeva sposobnost da se u globalizovanoj i umreženoj ekonomiji ostvare kako horizontalna tako i vertikalna partnerstva. Horizontalna partnerstva se, kada je u pitanju Vojvodina, ne ostvaruju samo kroz involviranost civilnog sektora i biznis zajednice u definisanje razvojnih strategija regiona, već i kroz mogućnost prekogranične saradnje.

Iako Vojvodina nema instrumente makroekonomske politike, postoje prednosti koje proističu iz mogućnosti “upravljanja otvorenim sistemom”. Proces evropskih integracija, članstvo u euroregionima, doprinosi uklanjanju prekograničnih barijera i na taj način povećava konkurenciju i stvara ambijent u kome sve važniji postaju instrumenti koje Vlada Vojvodine može da koristi u pravcu jačanja konkurentnosti privrednih subjekata koji posluju na njenoj teritoriji.

Vojvodina je jedan od osnivača i član Euroregiona DKMT (Dunav- Körös- Maroš- Tisa) još od 1997. godine. DKMT Euroregion je jedan od retkih euroregiona koji ima svoj strateški plan razvoja, sa jasno naznačenim prioritetnim pravcima razvoja, aktivnostima i projektima koji predstavljaju smernice za pravac saradnje i apliciranje za sredstva iz mnogobrojnih evropskih fondova koji podržavaju prekograničnu i euroregionalnu saradnju. Euroregionalna saradnja je u Evropi od neformalnih inicijativa za prekograničnu saradnju tokom sedamdesetih godina tražila svoj politički legitimitet, da bi ga stekla kao rezultat potrebe da se implementiraju evropski fondovi namenjeni podsticanju prekogranične saradnje. Upravo ta činjenica ukazuje i na izazove članstva Srbije i Vojvodine u

euoreginima u budućnosti, a posebno DKMT euoregiona, a tiču se sposobnosti administracije Srbije i Vojvodine da precizno planiraju svoje učešće i procene troškove i dobiti takve saradnje u dugom roku.

Izazov za same euoregione, pa tako i DKMT euoregion, jeste da u budućnosti diverzifikuju izvore prihoda (sem članarine i mogućnosti korišćenja trenutno raspoloživih sredstava iz evropskih fondova namenjenih podsticanju prekogranične saradnje), budući da će dostizanjem određenog stepena razvoja prestati mogućnost korišćenja sredstava iz evropskih fondova.

Novim Zakonom o utvrđivanju nadležnosti na Pokrajinu su i prenete mogućnosti da razvija administrativne kapacitete pokrajinske uprave i lokalne samouprave sa ciljem uspešnog korišćenja strukturnih i kohezionih fondova EU (Zakon o utvrđivanju nadležnosti autonomne pokrajine, član 10.).

Prekogranična saradnja je veoma važan instrument ekonomskog razvoja Vojvodine i pored direktnih efekata (novčanih sredstava) ima i važne indirektne efekte koji unapređuju kvalitet inistitucija (modernizuju javnu upravu) i na taj način jačaju jedan od krucijalnih faktora konkurentnosti na dug rok. Princip programiranja, kao jedan od principa regionalne politike Evropske unije ali i principa po kome funkcionišu finansijski instrumenti te regionalne politike (Strukturni fondovi) i instrumenti predpristupne pomoći (IPA instrument koristi i Srbija), utiče na sposobnost administracija država i regiona recepijenata da kroz planski pristup problemima razvoja artikulišu svoje razvojne potrebe. Centar za strateška ekonomska istraživanja "Vojvodina-CESS" je jedna od mera PPR osnovan sa ciljem da unapredi proces planiranja u Vojvodini. Na taj način se izbegava "donor-driven" razvoj ili razvoj koji je vođen samo mogućnošću apliciranja za sredstva iz evropskih fondova i prioritetima koje takvi fondovi žele i mogu da finansiraju.

Princip partnerstva je jedan od principa koji afirmiše ulogu države da kreira horizontalna (sa civilnim društvom i biznis zajednicom) i vertikalna partnerstva (sa različitim nivoima vlasti) u definisanju dugoročnih prioritetata razvoja. Princip evaluacije, uvodi transparentnost u rad organa državne uprave tako što, pored ex post evaluacije kao jedine forme evaluacije politika državne uprave u zemljama u tranziciji, uvodi i dve preostale i važne forme evaluacije: ex ante i mid term evaluaciju. Jedna od osnovnih zadataka CESS-a je da afirmiše kulturu

evaluacije u rad organa uprave i u tom kontekstu treba shvatiti i rad na Ex post analizi Programa privrednog razvoja Vojvodine.²

NALAZI STUDIJE KONKURENTNOSTI PRIVREDE VOJVODINE

Tokom 2009. godine CESS je za potrebe Vlade AP Vojvodina izvršio sveobuhvatno istraživanje proizvodnih i izvoznih mogućnosti Vojvodine, sa ciljem da se identifikuje konkurentna pozicija Vojvodine, kao i mogućnosti za njeno poboljšanje. Rezultati tih istraživanja prezentirani su u studiji “Konkurentnost privrede Vojvodine” koju je CESS objavio 2010. godine³. Ograničeni prostor je osnovni razlog što ćemo se u ovom radu osvrnuti samo na osnovne nalaze ove studije u oblasti spoljne trgovine i prikazati najvažnije rezultate terenskog istraživanja faktora konkurentnosti koje CESS izvršio krajem 2009. godine.

Spoljna trgovina

Na osnovu podataka o spoljnotrgovinskoj razmeni u periodu 1990 – 2008. godine u CESS-ovoj studiji izvršena je analiza spoljne trgovine Vojvodine u tom periodu (Konkurentnost privrede Vojvodine, 2010, str. 27–55.). Analizom su obuhvaćeni indikatori konkurentnosti, struktura spoljnotrgovinske razmene Vojvodine, odnosno dinamika i struktura razmene na nivou privrede, sektora, grupa proizvoda i pojedinačnih proizvoda; stepen koncentracije i specijalizacije izvoza i uvoza Vojvodine; mere otkrivene komparativne prednosti u spoljnotrgovinskoj razmeni itd.

Otkrivena komparativna prednost u spoljnotrgovinskoj razmeni Vojvodine

Radi merenja otkrivene preferencije pošlo se od obrasca:

$$RCA^i = (X^i - M^i) / (X^i + M^i),$$

² Program privrednog razvoja AP Vojvodine, Novelirana Ex post analiza privrede AP Vojvodine, Centar za strateško ekonomska istraživanja, Novi Sad, novembar, 2006.

³ Autori studije su: Vladimir Gligorov, Miladin Kovačević, Kosta Josifidis, Blagoje Paunović, Predrag Bjelić, Aleksandar Kovačević, Branislav Đurđev, Nebojša Novković, Valentina Ivanić, Slobodan Vučković, Dragan Popović, Branislava Lepotić Kovačević, Vladimir Medović, Ivan Knežević, Maja Sokić i Tijana Milojević.

gde je: RCA^i – otkrivena komparativna prednost u trgovini i – tim dobrom, X^i vrednost izvoza dobra i - tog dobra, a M^i vrednost uvoza i -tog dobra (Konkurentnost privrede Vojvodine, 2010, str. 36).

Na nivou celokupne privrede RCA predstavlja odnos između bilansa spoljnotrgovinske razmene sa inostranstvom i ukupne vrednosti razmene sa inostranstvom. Vrednost RCA za Vojvodinu u svim godinama posmatranog perioda, s izuzetkom 1993. g. koja se zbog uvođenja sankcija CB UN ne može smatrati reprezentativnom, ima negativnu vrednost, i pokazuje da privreda Vojvodine kao celina nema komparativne prednosti. Negativna RCA je posledica deficita koji ima Vojvodine u robnoj razmeni sa inostranstvom. Deficit robne razmene tokom posmatranog period se povećava u apsolutnom iznosu i u odnosu na vrednost robne razmene, što ukazuje na uveznu zavisnost privrede Vojvodine i pad njene konkurentnosti. Tako je u 1990. g. deficit robne razmene sa inostranstvom iznosio oko jedne četvrtine ukupne vrednosti robne razmene, a u 2008. g. deficit je narastao na približno jednu trećinu vrednosti robne razmene sa inostranstvom. Kao rezultat ovih promena dolazi do smanjenja visine RCA u posmatranom periodu.

Posmatrano na nivou grupa proizvoda⁴ konkurentnost Vojvodine nije se značajnije promenila u posmatranom periodu. Naime, od ukupno oko 250 grupa proizvoda koje su bile predmet međunarodne razmene, broj proizvoda sa pozitivnom RCA, odnosno konkurentnih proizvoda, kretao se od 72 u 1990. g. do 75 u 2008. g., dok se u istom periodu broj grupa proizvoda sa negativnom RCA smanjio sa 179 na 177.

Najveći broj grupa proizvoda sa pozitivnim RCA pripadaju nultom sektoru (hrana i žive životinje) i drugom sektoru (sirove materije, osim goriva). Broj grupa proizvoda sa pozitivnom RCA koji pripadaju nultom sektoru bio je u većini godina posmatranog perioda 8, s tim da je u 2006. g. bio čak 12, dok se broj ovakvih proizvoda iz drugog sektora kretao između 5 u 1998. g. i 8 u 2008. g. Za razliku od poljoprivrednih proizvoda, koji u posmatranom periodu zadržavaju i čak malo poboljšavaju svoju zastupljenost na listi najkonkurentnijih proizvoda, značaj proizvoda iz prerađivačke industrije (sektori 5 - 8) se smanjuje tokom posmatranog perioda, sa 13 grupa proizvoda u 1990. i 1998. g. na 10 grupa proizvoda u 2007. g. i 9 grupa proizvoda u 2008. g.

⁴ Grupe proizvoda određene su trocifrenim nivoom klasifikacije SMTK Rev. 3.

Indeks specijalizacije i koncentracije izvoza Vojvodine

Kvantitativna mera specijalizacije izvoza u uvoza je indeks specijalizacije, koji se izračunava po obrascu:

$$S = \sum (X_i / \sum X_i)^2$$

gde je: S – indeks specijalizacije izvoza, odnosno uvoza; a $(X_i / \sum X_i)$ – učešće i – tog proizvoda u ukupnoj vrednosti izvoza, odnosno uvoza.

Po svojoj vrednosti indeks specijalizacije može biti između nule i jedan, i što je njegova vrednost bliža nuli to je manji stepen koncentracije (specijalizacije) uvoza, odnosno izvoza. Kada je indeks specijalizacije jednak jedan, celokupni izvoz, odnosno uvoz, se ostvaruje preko jedne grupe proizvoda.

Visina indeksa specijalizacije izvoza, sa izuzetkom 1998. g. kada je bila 0,082473, relativno je nepromenjena u posmatranom periodu i kreće se u visini od 0,025333 u 1990. g. do 0,023009 u 2008. g. Povećanje koncentracije izvoza u 1998. g. može se objasniti gubitkom tržišta nakon uvođenja sankcija SB UN, dok je do smanjenja indeksa specijalizacije posle 2000. g. došlo posle liberalizacije spoljnotrgovinske razmene koja je doprinela većoj diversifikaciji izvoza. Niske vrednosti indeksa specijalizacije u celom posmatranom periodu (čak i u 1998. g.) ukazuju na činjenicu da Vojvodina nema konkurentan, međunarodno prepoznatljiv proizvod na svetskom tržištu.

Koncentracija uvoza je nešto viša od koncentracije izvoza u svim godinama posmatranog perioda i približno je ista, krećući se u intervalu od 0,131131 u 1990. g. do 0,059116 u 2007. g. i 0,075993 u 2008. g.

Navedene visine indeksa specijalizacije izvoza i uvoza u suprotnosti su sa stavovima ekonomske teorije, po kojoj što je neka zemlja ili teritorija manja to njen stepen specijalizacije izvoza treba da bude viši, a indeks specijalizacije uvoza niži.

Dinamika i struktura spoljnotrgovinske razmene Vojvodine u periodu 1990-2008. godine

Na dinamiku i strukturu spoljnotrgovinske razmene Vojvodine, kao i Srbije, uticao je splet negativnih društveno – ekonomskih okolnosti tokom 90-tih godina prošlog veka i početkom ovog veka, kao što su, najpre, sankcije OUN, NATO agresija, ratovi u regionu i nestabilna unutrašnja politička situacija, a zatim tranzicija privrede i ekonomska kriza.

Spoljnotrgovinska razmena Vojvodine u periodu 1990-2008. g. zaostajala je za spoljnotrgovinskom razmenom Srbije u proseku za 70,6%, ali su zaostajanja od proseka bila veća pre 2000. g., a naročito velika u vreme ekonomskih sankcija SB UN (1994 -1995. g.). Iako su uslovi za spoljnotrgovinsku razmenu identični za Vojvodinu i Srbiju, značajan stepen neslaganja ovih aktivnosti Vojvodine i Srbije ukazuju na potrebu odvojene analize spoljnotrgovinske aktivnosti Vojvodine od spoljnotrgovinske razmene Srbije.

Vraćanjem Republike Srbije u međunarodnu zajednicu 2000. g. stvorene su pretpostavke za rast spoljnotrgovinske aktivnosti Srbije i Vojvodine, a liberalizacijom uvoza sredinom 2001. g. dodatno je podstaknut rast uvoza. To je doprinelo konstantnom rastu spoljnotrgovinske razmene Vojvodine od 2000. g. do 2008. g. po dvocifrenoj stopi rasta, što potvrđuju sledeći podaci. Tako je u 2000. g. vrednost izvoza Vojvodine iznosila 429,7 miliona USD (za 48,6% manje nego u 1998. g. kao poslednjoj godini pre bombardovanja NATO), a u 2001. g. vrednost izvoza bila je 581 miliona USD, što je za 35,2% više od vrednosti izvoza u 2000. g. U 2002. g. vrednost izvoza je bila 732,3 miliona USD, što je za 26% više nego u 2001. g., a 2003. g. izvoz je za 15,5% bio viši od 2002.g. i vredeo je 845,8 milina USD. U 2003. g. dostignuta je vrednosti izvoza iz 1998. g., kao poslednje godine pre NATO bombardovanja.

U 2004. g. izvoz Vojvodine je po prvi put premašio iznos od jedne milijarde USD (1095,8 miliona USD) i bio je veći za 29,6% u odnosu na prethodnu godinu, a 2005. g. Vojvodina je izvezla u vrednosti od 1438,7 miliona USD, što je bilo 31,3% više nego u 2004. g. U 2005. g. izvoz Vojvodine dostigao je vrednost izvoza iz 1990. g. U 2006. i 2007.g. izvoz nastavlja da raste, tako da u 2006. g. dostiže visinu od skoro 2 milijarde USD i viši je za 38,7% u odnosu na prethodnu godinu, a u 2007. g. dostiže vrednost od 2847 miliona USD, što je za 42,7% više u odnosu na 2006.g. i predstavlja najveći godišnji rast izvoza od 1998. g. U 2008. g. svetska ekonomska kriza doprinosi smanjenju rasta izvoza, tako da je u ovoj godini izvoz Vojvodine za 25,2% veći u odnosu na 2007. g. i iznosi 3562,6 miliona USD.

Rast izvoza u periodu od 2000. g. pratio je još dinamičniji rast uvoza, što je doprinelo brzom rastu deficita u robnoj razmeni sa inostranstvom. U 2000. g. deficit u razmeni sa inostranstvom iznosio je 518,3 miliona USD, što je za 49,8% više nego u prethodnoj godini, u 2001. g. iznosio je 876,6 miliona USD, što je za 69,1% više u odnosu na prethodnu gdinu, a 2002. g. iznosio je 1013,8 miliona USD (15,7% više nego u 2001. g.). Rast deficita nastavlja se i u 2003. i 2004. g., tako da u 2003. g. iznosi 1293,1 miliona USD a u 2004. g. je iznosio 1581,7 miliona USD, što predstavlja porast za 27,6% i 22,3% u 2003. i 2004.g. u odnosu na prethodnu godinu, respektivno. Nakon dinamičnog rasta deficita u robnoj

razmeni sa inostranstvom u periodu 2000-2004. g., u 2005. g., u odnosu na 2004. g., deficit Vojvodine se malo smanjuje (pad za 0,7%) i iznosi 1570,6 miliona USD, da bi u 2006. g. nastavio sa usporenim rastom, tako da je 2006. g. iznosio 1708,6 miliona USD, što predstavlja porast od 8,8%. U 2007. i 2008. g. deficit Vojvodine u robnoj razmeni sa inostranstvom ponovo se ubrzano uvećao, tako da je u 2007. g. iznosio 2114,8 miliona USD (porast za 23,8%), a 2008. g. iznosi je 3036,7 miliona USD, što predstavlja porast za 43,6% u odnosu na prethodnu godinu.

U odnosu na 1998. g. deficit robne razmene u 2006. g. veći je za 370%, a u odnosu na 1990. g. deficit u 2008. g. je veći za 239%.

Posmatrano po sektorima, u izvozu Vojvodine u posmatranom periodu dominiraju sledeći sektori: nulti (hrana i žive životinje), peti (hemijski proizvodi), šesti (proizvodi pretežno svrstani po materijalu), sedmi (mašine i transportni uređaji) i osmi (razni gotovi proizvodi). Učešće ovih pet sektora u ukupnom izvozu Vojvodine kretalo se od 86,3% u 1990. g. do 85,2% u 2008. g. Najveći značaj od navedenih sektora ima peti sektor, čije se učešće u izvozu Vojvodine malo smanjilo sa 18,5% u 1990. g. na 17,3% u 2008. g., a zatim slede: sedmi sektor (učešće 20,3% u 1990. g. i 19,9% u 2008. g.), nulti sektor (12,3% u 1990. g. i 17,3% u 2008. g.), šesti sektor (13,3% u 1990. g. i 14,1% u 2008. g.) i osmi sektor (21,9% u 1990. g. i 13,3% u 2008.g.). Izneti podaci ukazuju na nepovoljnu strukturu i dinamiku strukture izvoza, obzirom da u izvozu dominiraju razni poluprerađeni proizvodi i da se njihovo učešće u posmatranom periodu povećava sa 25% u 1990. g. na 31,1% u 2008. g. Istovreno u posmatranom periodu došlo je do smanjivanja učešća sedmog sektora (mašine i transportni uređaji) i osmog sektora (razni gotovi proizvodi) u izvozu Vojvodine.

U strukturi uvoza Vojvodine u posmatranom periodu najveći značaj imaju treći, peti, šesti i sedmi sektor. Poseban značaj ima treći sektor (mineralna goriva i maziva) koji u ukupnom uvozu učestvuje skoro sa 50%. Inače, u posmatranom periodu struktura uvoza Vojvodine, za razliku od strukture izvoza, nije se značajnije promenila. Pozitvu promenu u 2000. g. u odnosu na 1990. g. predstavlja povećanje učešća šestog i sedmog sektora u uvozu za 7,2% i 3,5%, respektivno, a negativnu promenu predstavlja smanjenje učešća opreme u uvoz, što je jedan od pokazatelja tehnološkog zaostajanja privrede.

U strukturi izvoza, posmatrano na nivou grupa proizvoda, dominiraju radno intenzivni proizvodi, hrana i proizvodi iz sektora hemije. Prvih deset grupa proizvoda po svom učešću u izvozu 2008. g bile su: rotacione električne mašine (na prvom mestu sa 6% učešća u izvozu), ulja od nafte i minerala, polimeri etilena, ugljovodonici i derivati i lekovi, proizvodi

od plastike, šećer, melasa i med, čvrste biljne masti, pribor za odeću od tekstilnih tkanina i alkoholna pića. Ovih deset grupa proizvoda predstavljali 39,7% izvoza Vojvodine u 2008. g. U strukturi uvoza u 2008. g. dominiraju sledeće grupe proizvoda: nafta i gas i ulja od nafte, putnički automobili i motorna vozila za prevoz robe, i proizvodi metalne industrije. Prvih deset grupa proizvoda učestvovali su sa 51,1% u ukupnom uvozu Vojvodine u 2008. g.

Anketa o faktorima konkurentnosti

U skladu sa metodologijom izražavanja konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma, po kojoj se konkurentnost neke zemlje utvrđuje na osnovu objektivnih statističkih podataka i subjektivnih stavova ispitanika dobijenih anketnim ispitivanjem, u sklopi istraživanja za potrebe izrade studije Konkurentnost privrede Vojvodine CESS je uradio terensko istraživanje na uzorku od 301 preduzeća intervjujući rukovodioce tih preduzeća. U nastavku ukratko ćemo prikazati metodologiju istraživanja i osnovne karakteristike ispitanika, kao i najvažnije rezultate ankete od značaja za sagledavanje konkurentnosti Vojvodine (Konkurentnost privrede Vojvodine (2010), str. 211-227.).

Metodologija terenskog istraživanja i uzorak

Anketiranje je izvršeno tokom septembra i oktobra 2009. g. Osnovni skup koji je predstavljao okvir za izbor uzorka bila su sva preduzeća sa teritorije Vojvodine koja su u 2007. g. predala završne račune. Uzorak je planiran i biran sa proporcionalnim verovatnoćama, a za relevantnu varijablu na osnovu koje je determinisana verovatnoća uzet je poslovni prihod. Osnovni skup za izbor uzorka redukovao je na preduzeća koja su iskazala pozitivan poslovni rezultat i taj skup podeljen je na podskup preduzeća iz delatnosti industrija, u koji su uključena i preduzeća koja se bave poljoprivrednom proizvodnjom, i podskup preduzeća koja se bave trgovinom. Osim toga, u uzorak su ušla preduzeća prema broju zaposlenih, a za njihov izbor primenjen je neproporcionalni stratifikovani slučajni uzorak. Nakon isključivanja iz uzorka preduzeća koja iz različitih razloga bila nedostupna anketarima i uključivanja u uzorak rezervnih preduzeća, anketirano je 301 preduzeće sa teritorije cele Vojvodine, od čega je 170 preduzeća bilo iz grupe industrija i poljoprivreda i 131 preduzeće iz grupe trgovina.

Najveći broj anketiranih preduzeća osnovano je domaćim kapitalom (85,7%) i spada u grupu malih i srednjih preduzeća, budući da 75,7% njih zapošavaju manje od 100 radnika. U poslovanju anketiranih preduzeća izvoz ima relativno mali značaj budući da preko 40% preduzeća koja su se izjasnila da imaju izvoz ostvaruju manje od 10% prihoda izvozom, a

samo 18,25% od preduzeća izvoznika ostavruju više od 50% svog prihoda na inostranom tržištu.

Ocena pravne i poslovne klime u Vojvodini

Najveći broj intervjuisanih privrednih rukovodilaca (oko 60%) se manje ili više se slaže sa ocenom da pravni okvir poslovanja u Vojvodini ne podstiče njihovo poslovanje, smatrajući da su pravne procedure samo delimično razvijene. Kao najveći problem, velika većina ispitanika istakla je probleme u vezi sa plaćanjem za prodatu robu.

U oceni poslovne klime, kao najveće prepreke poslovanja privrednici ističu probleme do kojih dolazi u vezi sa državnim organima. Prema značaju to su sledeći problemi: visoki porezi i doprinosi, neefikasna administracija, neefikasan pravosudni sistem, visok nivo korupcije i visok nivo sive ekonomije. Pored ovih problema, kao značajne prepreke u poslovanju privrednici ističu visoke troškove bankarskog sistema i nedostatak konsultantskih i drugih poslovnih usluga. Najmanji značaj imaju, po mišljenju intervjuisanih privrednika, prepreke vezane za radnu snagu – niska produktivnost i neadekvatno radno zakonodavstvo, odnosno visok stepen zaštite radnika.

Po oceni većine intervjuisanih privrednika fiskalni sistem koji se primenjuje u Vojvodini ne predstavlja prepreku njihovom poslovanju. U celini posmatrano, najveći broj ispitanika (66,6%) ocenjuje povoljno poslovni ambijent, pri čemu 14,3% ispitanika smatra da je poslovni ambijent potpuno povoljan, 24,9% povoljan i 27,6% delimično povoljan.

Ocena necenovnih faktora konkurentnosti

Terenskim istraživanjem stavova privrednih rukovodilaca u Vojvodini obuhvaćeni su sledeći najvažniji necenovni faktori konkurentnosti: inovacije, tehnologija, kvalitet, međunarodna standardizacija i dizajn.

Rezultati ankete pokazuju da se inovativnim aktivnostima u vojvođanskoj privredi posvećuje značajno manja pažnja od pažnje koju ove aktivnosti odavno imaju u najkonkurentnijim privredama. I ako 67,5% ispitanih privrednika ocenjuje adekvatnim okruženje za istraživanje i razvoj i inovacione aktivnosti, istraživačko-razvojne aktivnosti u najvećem broju vojvođanskih preduzeća su nerazvijene ili nedovoljno razvijene, budući da rezultati ankete ukazuju da su u samo 6,6% preduzeća ova aktivnost značajno razvijene. Objašnjenje za ovakvo stanje može se naći u činjenici da istraživačko - razvojna aktivnost zahteva značajne resurse, a da ih, po oceni čak 70% ispitanika, vlada ne podstiče svojim merama kao što su porezi, subvencije, podsticanje mobilnosti istraživača i sl.

O neadekvatnim uslovima za tehnološki razvoj svedoči podatak da čak 68% ispitanika smatra da je veza između privrede, s jedne strane, i univerziteta i instituta, s druge strane, slabo razvijena. I pored toga, nejverovatnije zahvaljujući transferu tehnologije iz inostranstva, oko 60% preduzeća obuhvaćenih istraživanjem u skorije vreme primenilo je nove tehnologije u svom poslovanju. Za primenu savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija, po oceni 60% ispitanih, u Vojvodini postoji odgovarajuća infrastruktura koja podržava poslovanje.

Terensko istraživanje pokazalo da se u većini preduzeća u Vojvodini vrši osnovna kontrola kvaliteta, ali da se naprednije metode kontrole ređe koriste. Naime, osnovnu kontrolu kvaliteta proizvoda vrši 63% ispitanih preduzeća, a 5% ispitanih preduzeća u opšte nema sistem kontrole kvaliteta. Međutim, znatno manje se koriste napredniji sistemi kontrole kvaliteta. Tako, testiranje proizvoda koristi 14% ispitanih preduzeća, a upravljanje ukupnim kvalitetom 15% preduzeća.

Neki od međunarodnih standarda kvaliteta ima 70% preduzeća obuhvaćenih istraživanjem, a od ukupnog broja preduzeća koja su izjavila da poseduju međunarodne standarde 27% preduzeća ima ISO 9000, ISO 22000/HACCP i ekološke oznake poseduje po 9% preduzeća, ISO 14000 ima 4% preduzeća, a 20% preduzeća poseduje neki drugi međunarodni standard kvaliteta.

O značaju dizajna svedoči podatak da 68% anketiranih preduzeća smatra da je dizajn bitan faktor konkurentnosti, a 30,2% ispitanih smatra da je dizajn izuzetno bitan.

Ocena glavnih konkurentskih prednosti Vojvodine kao regiona, grane i ocena na nivou preduzeća

Terensko ispitivanje stavova privrednika pokazalo je da privrednici, kada su u pitanju faktori konkurentnosti Vojvodine, na prvo mesto ističu dobar geografski položaj. Čak 92,4% intervjuisanih privrednika smatra da je glavna konkurentska prednost Vojvodine njen dobar geografski položaj, što se može objasniti činjenicom da je Vojvodina na pravcu veoma važnih drumskih i rečnih koridora koji povezuju Evropu sa Azijom (Evropski drumski koridor 10 i Evropski rečni koridor 7). Drugi po značaju faktor konkurentnosti Vojvodine, po mišljenju 89,4% ispitanih privrednika je kvalifikovana radna snaga, što sa jevtinom radnom snagom, kao četvrtim po značaju faktorom konkurentnosti po mišljenju 86% intervjuisanih privrednika, govori o značaju koji privrednici Vojvodine pridaju ljudskom faktoru.

Među visoko rangiranim faktorima konkurentnosti su i razvijena infrastruktura. Na trećem mestu po značaju, po mišljenju 86,7% intervjuisanih privrednika, je razvijena telekomunikaciona struktura, dok je razvijena transportna infrastruktura na petom mestu, po mišljenju 83,4% intervjuisanih privrednih rukovodilaca. Visokom rangiranju telekomunikacione infrastukture doprinela je razvijena fiksna i mobilna telefonija, dok u pogledu ostale telekomunikacione infrastukture, kao što je npr. infrastruktura za primenu Interneta, Vojvodina zaostaje za razvijenim zemljama.

Šesti i sedmi po značaju faktor konkurentnosti, prema oceni ispitanika, od neposrednog su značaja za međunarodne ekonomske odnose. To su: subvencije za priliv stranih investicija i mreža ugovora o slobodnoj trgovini. Za 80,4% intervjuisanih privrednika subvencije za priliv stranih investicija predstavlja značajan faktor konkurentnosti privrede Vojvodine, što se može objasniti značajem koje ima subvencionisanje zapošljavanja novih radnika za povećanje konkurentnosti Vojvodine kao investicione destinacije. Brojni sporazumi o slobodnoj trgovini koje je Srbija sklopila sa najznačajnijim partnerima u inostranstvu, kao što su zemlje zapadnog Balkana, Rusija, EU, Belorusija i sl. predstavljaju po mišljenju 78,4% intervjuisanih privrednika faktor konkurentnosti Vojvodine. Međutim, ovim sporazumima reguliše se carinski režim, što doprinosi cenovnoj konkurentnosti privrede, ali se time problem necenovne konkurentnosti ne rešava.

Ostali faktori konkurentnosti, po značaju koji su im dali intervjuisani rukovodioci, su: sigurnost vlasništva (76,8% ispitanika), regulisanje deviznog poslovanja i repatrijacija kapitala (76,4%), nizak nivo korupcije (74,8%), regulativa vlasništva nad zemljom (73,8%), kvalitet pravosuđa (73,8%), makroekonomska stabilnost (73,3%), politička stabilnost (71,8%), kvalitet državne administracije (71,1%), stabilnost poreskog sistema (70,4%), nizak novo poreza na dobit (69,8%), veličina domaćeg tržišta (65,7%) i niski porezi i doprinosi na zarade (65,5%). Činjenica da se ovi faktori nalaze u donjoj polovini liste faktora konkurentnosti, nameće pitanje da li se zaista radi o faktorima koji doprinose konkurentnosti privrede ili su to faktori njene nekonkurentnosti. To pitanje se npr. može postaviti za visinu poreza i doprinosa na zarade ili npr. za nivo korupcije, tim pre što relevantne studije međunarodnih organizacija navode ove faktore kao nedostatke naše privrede i društva.

Pored ispitivanja faktora konkurentnosti privrede Vojvodine, terenskim istraživanjem CESS-a obuhvaćeni su stavovi privrednika o najvažnijim faktorima konkurentnosti grane u kojoj posluju i preduzeća na čijem su čelu.

Najviše rangiran faktor konkurentnosti na nivou grane, po oceni 92,7% intervjuisanih privrednih rukovodilaca, je prilagođenost potrebama klijenata, a zatim slede: cenovna (troškovna) prednost (91,4% ispitanih), reputacija (90,4%), kvalitet (89,4%), marketinške i promotivne veštine (78,4%), moderne tehnologije (76,4%), poznavanje inostranog tržišta (71,1%), dizajn (66,4%), diversifikovanost proizvoda (62,4%) i specijalizovane ekspertize ili proizvodi (60,2%). Visoki rang cenovne konkurentnosti ukazuje na značaj smanjenja troškova i niske profitne margine za postizanje konkurentnosti u grani. I pored značaja troškovne efikasnosti za povećanje konkurentnosti, ova strategija je karakteristična za niže razvijene privrede i delatnosti sa nižom dodatom vrednošću.

Kao najvažniji faktor konkurentnosti preduzeća na čijem su čelu privrednici navode kvalitet, sa čime se slaže 93,7% ispitanih privrednika, a njih 61,5% smatra da je kvalitet veoma bitan faktor konkurentnosti. Na drugom i trećem mestu među faktorima konkurentnosti preduzeća, po mišljenju 93,4% ispitanika, su prilagođenost potrebama klijenata i reputacija. Isticanje kvaliteta i prilagođenosti potrebama klijenata ukazuje na nedovoljnu razvijenost tržišta u Vojvodini (stepen konkurencije, fragmentalizaciju tržišta, specificiranost tražnje i sl.), jer u prvi plan ističe faktore koji u razvijenim tržišnim privredama pre predstavljaju pretpostavku izlaska na tržište i opstanka na njemu, a manje faktore konkurentnog diferenciranja i uspeha na tržištu.

Ostali faktori konkurentnosti na nivou preduzeća, po mišljenju anketiranih privrednih rukovodilaca, su: cenovna (troškovna) prednost (90,0% ispitanika), moderne tehnologije (73,8%), marketinške i promotivne veštine (73,0%), poznavanje inostranog tržišta (65,7%), dizajn (64,1%), specijalizovane ekspertize ili proizvodi (62,1%) i diversifikovanost proizvoda (61,7%).

Tržišta relevantna za Vojvodinu

Prema rezultatima terenskog istraživanja koje je CESS sproveo, tržište Vojvodine i tržište ostalog dela Srbije (van AP Vojvodina) predstavljaju najznačajnija tržišta za skoro sva preduzeća obuhvaćena istraživanjem. Tako, 91,3%, odnosno 66,5% anketiranih preduzeća svoje proizvode realizuju na tržištu Vojvodine, odnosno tržištu ostatka Srbije, respektivno. Pritom je za 51,2% ispitanih preduzeća tržište Vojvodine veoma značajno, a za 13,3% preduzeća tržište ostatka Srbije veoma značajno, budući da na ovim tržištima ostvaruju više od 60% prihoda. Pri tom, čak više od 39% preduzeća obuhvaćenih istraživanjem skoro sav svoj prihod (od 81% do 100%) ostvaruje na tržištu Vojvodine, dok je udeo preduzeća koji skoro sav svoj prihod ostvaruju na tržištu Srbije daleko manji i iznosi 3,3%. U zbiru, skoro

65% preduzeća iz Vojvodine obuhvaćenih istraživanjem osvaruju više od 60% svog prihoda na jedinstvenom tržištu Srbije.

Sledeće po značaju za ispitana preduzeća je tržište EU, na kome svoje proizvode realizuje skoro 21% preduzeća obuhvaćenih istraživanjem. Pri tom je broj preduzeća koja skoro sav svoj prihod ostruju na tržištu EU veoma mali i predstavlja 2% od ukupnog broja preduzeća obuhvaćenih uzorkom.

Na četvrtom mestu po značaju su tržišta zemalja zone slobodne trgovine stvorene na Zapadnom Balkanu primenom Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA). Na ova tržišta svoje proizvode realizuje 15,6% ispitanih preduzeća, pri čemu najveći broj ovih preduzeća (11,6%) ostvaruje do 20% svog prihoda na ovim tržištima.

Na ostala tržišta svoje proizvode realizuje 9% od ukupnog broja ispitanih preduzeća, pri čemu ova preduzeća samo manji deo svog prihoda ostvaruju na ovim tržištima, budući da 6,6% ispitanih preduzeća do 20% svog prihoda ostvaruje na ostalim tržištima.

Slično prodajnom tržištu, za snabdevanje potrebnim input-ima velike većine anketiranih preduzeća najveći značaj imaju tržišta Vojvodine i ostalog dela Srbije. Prednosti snabdevanja na domaćem tržištu su, pre svega, u nepostojanju jezičkih i kulturoloških barijera, što se stav 73,8% anketiranih preduzeća, u visini cena i uslovima isporuke, što je mišljenje 68,7%, odnosno 68,5% ispitanih preduzeća, respektivno.

Ocene privrednika o efektima članstva u EU i WTO

Genaralno, rezultati terenskog istraživanja CESS-a pokazuju da privrednici imaju pozitivna očekivanja od procesa integracije Srbije u EU i internalizacije poslovanja njihovih preduzeća. Tako je na pitanje kako će se učlanjenje Srbije u EU odraziti na poslovanje njihovih preduzeća većina anketiranih privrednika, njih 53%, izrazilo pozitivna očekivanja, dok je samo 6% smatralo da će se to negativno odraziti na poslovanje njihovih preduzeća. S druge strane, 28% anketiranih je smatralo da se učlanjenje Srbije u EU neće odraziti na poslovanje njihovih preduzeća, dok je 13% smatralo da će to zahtevati restrukturiranje njihovog poslovanja.

Najznačajnije prepreke u međunarodnom poslovanju sa kojima se sreću anketirana vojvođanska preduzeća su administrativne barijere na carini i tehničke barijere trgovini. Od 133 preduzeća, koliko je od 301 preduzeća obuhvaćenih uzorkom izvozilo svoje proizvode na inostrana tržišta, 27 preduzeća su navela komplikovane administrativne procedure na carini kao značajnu barijeru u međunarodnoj trgovini, za 23 preduzeća to su subvencije u zemlji izvoza, a tehničke barijere i carinsko vrednovanje su značajne prepreka za 20

preduzeća. Pored ovih, značajne barijere za 14 preduzeća su kvote, preterani zahtevi za obeležavanjem proizvoda (za 9 preduzeća), zahtevi za obaveznom domaćim sadržajem (za 8 preduzeća), antidamping mere (za 6 preduzeća) i prelevmani (za 5 preduzeća).

Pristupanjem Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO) smanjiće se prepreke u međunarodnom poslovanju za naša preduzeća, ali će to, istovremeno, izložiti naša preduzeća većoj konkurenciji na domaćem tržištu usled lakšeg izvoza preduzeća iz inostranstva na naše tržište. Imajući u vidu da će pristupanjem Srbije WTO dovesti do značajnih promena u režimu međunarodne trgovine za naša preduzeća, interesantno je da čak 58% ispitanih preduzeća nije informisano o efektima u članjenja Srbije u WTO, da je 12% njih u potpunosti neinformisano, a da je ostatak od 42% donekle, uglavnom ili u potpunosti informisano.

Ocene privrednika o direktnim stranim ulaganjima i investiciona očekivanja za Vojvodinu

Rezultati terenskog istraživanja CESS-a pokazuju da privrednici visoko vrednuju značaj i imaju velika očekivanja od direktnih stranih investicija. Tako 74,7% ispitanih privrednika smatra da su direktne strane investicije značajan faktor povećanja konkurentnosti Vojvodine, a čak 80% ispitanih privrednika smatra da direktne strane investicije predstavljaju značajan izvor tehnološkog napretka. Od zemalja iz kojih privrednici očekuju najveći priliv direktnih stranih investicija na prvo mesto je EU, a zatim slede Rusija, SAD, zemlje EFTA-e (Norveška i Švajcarska) i Izrael. Posmatrano po sektorima, anketirani privrednici očekuju da će najveći priliv stranih direktnih investicija biti u poljoprivredi. Na drugom mestu, po visini očekivanih investicija, po mišljenju anketiranih privrednika, je proizvodnja, a na trećem mestu je sektor energetike, a zatim slede trgovina, sektor finansijskih usluga i sektor osiguranja.

Nalazi i preporuke za vođenje politike jačanja konkurentnosti u Vojvodini

Od brojnih nalaza i preporuka CESS-ove studije konkurentnosti osvrnućemo se samo na najvažnije, koje se neposredno odnose na spoljnotrgovinsku razmenu i faktore konkurentnosti.

Osnovne karakteristike spoljnotrgovinske razmene Vojvodine su kontinuirani deficit, koji pokazuje tendenciju povećanja sa rastom spoljnotrgovinske razmene, i nepovoljna struktura izvoza u kome dominiraju poljoprivredni i drugi proizvodi niskog stepena prerade. Pored toga, odsustvo jasne strategije izvoza ogleda se u niskom stepenu specijalizacije.

Rast izvoza pored kratkoročnih mera podsticaja izvoza proizvoda kod kojih Vojvodina već ima konkurentne prednosti, podrazumeva niz mera koje mogu dati efekte na srednji i dug rok. Među srednjoročne mere spada formiranje klastera i veće reprodukcione i interesno povezivanje preduzeća, naročito u poljoprivredi kao strateškoj privrednoj grani. Dugoročne mere zahtevaju značajnije investicije u nove tehnologije i razvoj novih proizvoda sa više novododatog rada i višeg kvaliteta sa kojima bi Vojvodina mogla uspešnije konkurisati na svetskom tržištu. Razvoj novih tehnologija i proizvoda, pored privlačenja stranih investicija, podrazumeva podsticaje istraživačko-razvojnih aktivnosti, razvoj ljudskog kapitala, razvijeniju poslovnu i komunikacionu infrastrukturu, podsticajnije poslovno okruženje i sl.

Značaj nekih od navedenih mera za povećanje konkurentnosti potvrdili su i rezultati terenskog istraživanja koje CESS sproveo u jesen 2009. g. i po kome su glavne prepreke u poslovanju visoki porezi i doprinosi, neefikasna državna administracija i neefikasan pravosudni sistem. Neke od mera koje su predložili privrednici za povećanje konkurentnosti privrede Vojvodine, kao što je čvršće povezivanje preduzeća u klastere, povećanje istraživanja i razvoja i inovacija, već su pomenute. Ostale mere koje bi doprinele povećanju konkurentnosti privrede Vojvodine, prema ovim istraživanjima su: promocija ekoloških proizvoda, promocija razvoja malih i srednjih preduzeća, brendiranje proizvoda poreklom iz Vojvodine, povećanje saradnje poslovne zajednice, nauke i državne administracije itd.

LITERATURA

- Harvie, C., Viet, C. L. and Sanidas, E. (2008). Competitiveness Strategies of Small and Medium Enterprises in Transitional Economies. Retrieved from sites.google.com/site/senshuasiasme/6Viet.pdf
- Konkurentnost privrede Vojvodine, Nalazi i preporuke (2010). Novi Sad: Vojvodina CESS
- Konkurentnost privrede Vojvodine, Spoljna trgovina (2010), Novi Sad: Vojvodina CESS
- Konkurentnost privrede Vojvodine, Anketa o faktorima konkurentnosti (2010), Novi Sad: Vojvodina CESS
- Konkurentnost privrede Vojvodine, Nalazi i preporuke (2010), Novi Sad: Vojvodina CESS
- Makroekonomske analize i trendovi (7/2010). Beograd: Ekonomski institut
- Odluka o utvrđivanju liste programa za realizaciju prioriteta iz Programa privrednog razvoja AP Vojvodine za period 2004-2007. godine („Službeni list APV“ br. 10/2004)
- OECD (1992). Technology and the Economy: The Key Relationships. Paris: OECD
- Pike, A., Pose, A. R. and Tomaney, J. (2006). Local and Regional Development. London: Routledge

Porter, M. E., Delgado, M., Ketels, C. and Stern, S. (2008). Moving to a New Global Competitiveness Index in M.E.Porter and K. Shwab (eds). The Global Competitiveness Report 2008-09. Geneva: World Economic Forum

Porter, M. E. (1999). The Competitive Advantage of Nations. New York

Statut AP Vojvodine ("Službeni list APV", br. 17/2009)

The Global Competitiveness Report 2010-2010, *World Economic Forum*, Geneva, Switzerland 2010.

WEF (2010). The Global Competitiveness Report 2009-2010. Geneva, str. 4

Zakon o regionalnom razvoju Srbije ("Sl. glasnik RS" br. 51/2009)

Zakon o utvrđivanju nadležnosti autonomne pokrajine („Sl. Glasnik RS“ br. 99/09)

<http://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/tabele/avgust/Tabela%201%20Osnovni%20indikator%20makroEkonomskih%20kretanja.pdf>

http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm